מבוא: היהדות הרפורמית

אבינועם רוזנק

עניין תמוה הוא שהיהדות הרפורמית – למרות חשיבותה והיקפה – לא זכתה עד כה לדיון מחקרי ואקדמי ראוי ויסודי בקהילה המחקרית הרחבה.[1] מה גרם להתעלמות זו, וכיצד אפשר להסבירה? התנועה הרפורמית אינה תנועה צעירה. נהפוך הוא. מנקודת מבט מודרנית אפשר לומר שזוהי התנועה הדתית הראשונה והוותיקה, שממנה נוצרו – כתגובת נגד – האורתודוקסיה מכאן והקונסרווטיביות מכאן. יתר על כן, בארצות הברית היא קבוצת רוב החובקת המונים – שלא כמו בישראל, שבה היא קבוצת מיעוט.[2] על כן, ממילא ישאל המקשן ובצדק: על מה ולמה נזנח תחום זה באופן כה בולט על ידי החוקרים?

בדיחות כחלונות תרבות

אפשר אולי לדלות קורטוב של הבנה לעניין זה מהבדיחה הידועה הבאה:

שלושה רבנים – רפורמי, קונסרווטיבי ואורתודוקסי – השתתפו בכנס נגד עישון והסכימו שעל פי התורה אסור לעשן. לאחר הכנס ראו את הרב הרפורמי יוצא החוצה, מוציא סיגריה ומעשן.

ניגשו אליו ושאלוהו: "למה אתה מעשן?"

ענה הרפורמי: "נכון שעל פי התורה אסור לעשן, אבל המדובר בזמנים עברו. בתקופתנו הנאורה – מותר לעשן".

יצא הרב הקונסרווטיבי מהכנס ואף הוא התחיל לעשן. שאלוהו: "ומדוע אתה מעשן?"

ענה: "נכון שעל פי התורה אסור לעשן, אבל רק באירועים רשמיים של הקהילה. כאן אני אדם פרטי".

ואז יצא הרב האורתודוקסי – ובידיו סיגריה והוא מעשן.

ומה יש לך לומר?

"מה הבעיה?", השיב, "מכרתי את הריאות שלי לגוי".

---

1. התנועה הרפורמית אמנם זכתה לכמה וכמה מחקרים חשובים ביותר. ראו למשל מיכאל מאיר, *בין מסורת לקדמה: תולדות תנועת הרפורמה ביהדות*, בתרגום דוד לוביש, ירושלים: מרכז זלמן שז"ר, תש"ן; יונתן סרנה, *היהדות באמריקה*, בתרגום אביבה גורן, ירושלים: מרכז זלמן שז"ר, תשס"ה. ואולם, רק מעטים מקרב החוקרים הלא רפורמים ייחדו תשומת לב מחקרית לסוגיה זו.
2. לדברי יונתן סרנה יש בתנועה הרפורמית בארצות הברית כ־900 קהילות, 320,000 משפחות, וכ־1.5 מיליון יהודים המשלמים דמי חבר לקהילה. ראו מאמרו בקובץ זה.

קנזור מעוניבא.indd 9 30/07/2014 10:59:27

בדיחה דומה – שסיפר לי פרופ׳ מיכאל מאיר – שואלת: מה ההבדל בין מניין אורתודוקסי, קונסרוטיבי ורפורמי? אצל האורתודוקסים הנשים מגיעות רק לתפילת מוסף. אצל הקונסרוטיבים גם גברים מגיעים רק למוסף. ואצל הרפורמים – אין מוסף.

יש שיאמרו: בדיחות נחמדות, אבל אי־אפשר ללמוד מהן דבר; ויש שיטענו שכאן מקופלת הפילוסופיה הדתית, ההלכתית והתיאולוגית של כל אחד מהזרמים. מניתוח הבדיחות הללו – אף שכידוע יש להימנע מלנתח בדיחות – אפשר ללמוד מעט על הדימוי של התנועה הרפורמית. תשובתו של הרב הרפורמי בבדיחה על העישון צפויה ולא מתוחכמת, ובשתי הבדיחות הרפורמים ניגשים אל הטקסט או אל ההלכה מצוידים בגרזן חד ומהיר הכורת את מה שנתפס כמחייב או קנוני. התנהלות זו אינה מושכת תשומת לב כיוון שהיא נראית חסרת מורכבות תרבותית. בדיחות אלה עשויות אפוא להסביר במידה מסוימת את השתיקה המחקרית ביחס ליהדות הרפורמית.

שונה מתשובתו של הרפורמי היא תשובתו של האורתודוקס, המעוררת גיחוך. הרעיון למכור את הריאה כדי להתיר עישון יש בו תחכום. הוא דורש לוליינות טקסטואלית ומורכבות תרבותית הנובעות מן המתח הפנימי שבין מחויבות מכאן ובין חירות פרשנית ונורמטיבית מכאן. דומני שהמתח הזה הוא גם מה שהניע חוקרי הלכה ומחשבה יהודית להתחקות אחר נפתוליה, התפתחותה ולבטיה של האורתודוקסיה על שלל ביטוייה בעולם המודרני. כאמור, ביהדות הרפורמית אין לכאורה מתח כזה, ועל כן העניין המחקרי שהיא עוררה היה מועט.

קובץ מחקרים זה מבקש לתקן מעט עניין זה ולהציג לפני הקורא מקבץ ראשון של מחקרים חדשים על היהדות הרפורמית, פרי עטם של טובי החוקרים מתחומים שונים. כמה מן המאמרים בקובץ מבקשים לערער את דימויה של היהדות הרפורמית שהוצג לעיל. אדרבה, אפשר דווקא לטעון שהתנועה הרפורמית נמצאת בלב המתח שבין הפרטיקולרי לאוניברסלי; ואפשר שמחקר ביקורתי העוסק בהגותה ובמהלכיה החינוכיים, ההלכתיים, החברתיים והליטורגיים יש בו כדי ללמדנו לא רק על ייחודה של התנועה כשלעצמה, אלא גם על העתיד להתרחש בזרמים אחרים שטרם התמודדו עם האתגרים שהתנועה הרפורמית התמודדה ועודה מתמודדת עמם.

הרפורמה בעבר ובהווה

התנועה הרפורמית היום שונה מאוד ממה שחזו מקימיה. לא הרי הרפורמה הקלאסית – שהייתה הד למגמות ההשכלה והחילון והוקמה על ידי מי שהיו מושרשים בעולם ההלכה – כהרי הציבור הרחב הפוקד כיום את בתי הכנסת הרפורמיים, שלרוב איננו מכיר כלל את שפת ההלכה; לא הרי הרפורמה של המאה התשע־עשרה – שהיו בה מגמות שפנו לטמיעה והתבוללות – כהרי התנועה ובתי הכנסת של העשורים

קנזור סעוניבא.indd 10 30/07/2014 10:59:27

שלאחר מלחמת העולם השנייה, שביקשו להציב סכר בפני ההתבוללות; לא הרי הרפורמה והתנגדותה העקרונית למצוות מעשיות כהרי המגמות העכשוויות באגפים שונים של תנועה זו;[3] לא הרי היחס למצוות ולתורה במצע פיטסבורג (1885), ובייחוד בהחלטות איחוד הקהילות העבריות באמריקה (1898), כהרי מצע קולומבוס (1937) המתון ביחס לדת וביחס לרעיון הציוני, או מצע פיטסבורג השני (1999). שינויים דרמטיים אלה מגולמים גם בעיצובים השונים של סידורי התפילה הרפורמיים, החל ב*סדר תפילות ישראל* (1895), עבור ב*שערי תפילה* (1975) וכלה ב*משכן תפילה* (2007). שינויים אלה ומשמעותם יתוארו בספר בהרחבה.

שני גורמים עיקריים השפיעו על השינויים המתחוללים בתנועה הרפורמית: מחוץ, שינויים חברתיים, תרבותיים ודתיים בחברה האמריקנית הנוצרית – החברה שבה חיים רוב היהודים הרפורמים; ומבית, שינויים בתוך התנועה הרפורמית בפרט ובעם היהודי בכלל. את שני המוקדים הללו מקיפה דינמיקה תרבותית רחבה יותר – המעבר משיח מודרני ורציונלי לשיח פוסטמודרני בעל אופי רב־תרבותי. במילים אחרות: המודרנה – ערש לידתה של הרפורמה – העלתה על נס את ההבחנה בין מסורת לחילון ובין ישן לחדש; היא "הסירה את הקסם מהעולם", כלשונו של מקס ובר, ותבעה מהאדם להפוך אדון לגורלו; היא העצימה ערכים כמו אינדיבידואליזם, אקטיביזם, רציונליזם ואוטונומיה וזעזעה את עולם הדת כולו. שונים פני הדברים אצל מבשרי השיח הפוסטמודרני כלודוויג ויטגנשטיין, ובשיח הפוסטמודרני של ז׳ק דרידה, מישל פוקו וז׳ן פרנסואה ליוטר (Lyotard) – הללו ניפצו את הדימוי המטה־נרטיבי של השיח המודרני והציבו אותו במקומו כשיח נרטיבי. בהיותו כזה, הוא פתח אופקים תרבותיים ודתיים שמכונני הרפורמה לא שיערום.

בשל מהפכה זו אפשר להצביע על שתי מגמות מהופכות לכאורה: האחת, נזנחו הצהרות ואמתות יסוד שנוצרו בעקבות המפגש עם המודרנה (ושבאו לידי ביטוי במצעי התנועה הרפורמית). אם הרפורמה בתחילת דרכה ולאורך המאה התשע־עשרה ותחילת המאה העשרים הושפעה עמוקות מההגות התיאולוגית הנוצרית והפילוסופית הכללית (רציונליזם, אידיאליזם ורומנטיקה מבית מדרשם של קאנט והגל),[4] וביקשה לסגל את היהדות למסגרת השיח התיאולוגי והפילוסופי המודרני; אזי ניסיונות אלו – ובעיקר המסקנות שהוסקו מהם בעבר – נסדקו, ובחלקם אף התפוררו, משאיבד המוניזם הרפורמי בעל האתוס המודרני הרציונליסטי והאנטי־ריטואלי מזוהרו ומכוחו. עם שקיעת השיח המודרני ועלייתו של השיח

3. ביטוי מעניין למגמות ולשינויים אלו הוא השינויים שחלו בעיצובו של בית הכנסת הרפורמי – המעבר מכובד הראש, המכובדות וההקפדה על האסתטיקה הפרוטסטנטית בבית הכנסת הרפורמי בתחילת המאה התשע־עשרה לאווירה הקהילתית והחופשית של הקהילות הרפורמיות היום. ראו על כך במאמרו של מיכאל מאיר בספר זה.
4. ראו יעקב כץ, *היציאה מן הגטו: הרקע החברתי לאמנציפציה של היהודים, 1770–1870*, בתרגום דוד זינגר, תל אביב: עם עובד, תשמ״ו, עמ׳ 129–139; מאיר (לעיל הערה 1), עמ׳ 1–167.

הפוסטמודרני חלו שינויים מפליגים בעולמה של הרפורמה ביחס לארץ ישראל, למעמדו של הרב ולבית הכנסת, לריטואל הדתי ולמעמדה של השפה העברית, והסתמנה שיבה למושגים מסורתיים שנזנחו לחלוטין בעבר. שינויים אלה לא היו חפים מהשפעתו של השיח התרבותי הכללי - ההגותי והתיאולוגי־נוצרי גם יחד - אולם שלא כבעבר, עתה הושם דגש לא רק על האינדיבידואל האוטונומי, אלא גם על הקהילה בעלת הנרטיב המשותף. זאת ועוד, התחדדה המודעות לזיקתה של היהדות הרפורמית לזרמים יהודיים אחרים.

בד בבד, הרפורמה מצאה עצמה מתמודדת עם "סוגיות קצה" שהעסיקו את העם היהודי, בשל חשיבתה הקושרת את תוכני התרבות למצב הסוציולוגי וההיסטורי, ובשל תודעתה שהאדם מעצב את תרבותו בכוח הנורמות שהוא מכונן. הרפורמה ביקשה להיות פתוחה לרוחות פוסטמודרניות, ואותגרה על ידי סוגיות כגון נישואי הומואים ולסביות, הגדרה מחודשת של המושגים "משפחה", "זוגיות", "העם היהודי" ו"הקהילה היהודית", היחס ל"נישואי תערובת" ועוד.

המגמה הראשונה הביאה לידי פרטיקולריזציה של הקהילה הרפורמית והעצימה את היבטי המחויבות והמסורתיות בה; המגמה השנייה הובילה את התנועה להעמקה בשיח הפילוסופי והתרבותי הכללי. מגמה זו, שבעבור אחדים יש בה איום על הזהות היהודית, היא המאפשרת לאלה המצויים בלבו של השיח הכללי להמשיך ולשמור על זיקות משמעותיות למסגרת היהודית.

שתי המגמות הללו שורשן אחד: שתיהן צומחות על בסיס הנחות יסוד של השיח הפוסטמודרני, שאינו מכיר בקיומו של נרטיב אחד נבחר ונותן לגיטימיות למגוון נרטיבים חלופיים. פתיחות זו היא בעלת כפל פנים: מחד גיסא היא פותחת פתח לאפשרויות חדשות, שעשויות להיות מאתגרות ומאיימות; ומאידך גיסא היא מאפשרת שיבה אל השיח הפרטיקולרי היהודי שלא מתוך עמדה אפולוגטית אלא מתוך הכרה בלגיטימיות של שיח זה לצד נרטיבים דתיים אחרים. כך מוגדר מחדש מעמדו של היחיד בכלל, והאישה בפרט, בבית הכנסת; וכך מודגש מעמד הדרשה והממד הדיאלוגי של התפילה והשירה.

השילוב בין שיבה לשיח יהודי פרטיקולרי מכאן, לבין הקשבה למצוקותיהן של קבוצות מיעוט מודרות וניסיון להכילן בקהילה היהודית מכאן - שילוב זה יוצר מתח רב ביותר, שלפחות על פי הבדיחה שלעיל היה עד כה זר לשיח הרפורמי. הנאמנות והמחויבות לשני הקטבים בתפיסה הרפורמית הן המחוללות את אותו המתח, ויש לו ביטויים מעניינים בכמה ממגמות הרפורמה של ימינו. אפשר לדון את הדינמיקה הזאת, על מגוון השלכותיה, לשלילה - כפי שעושה אליעזר שביד במאמרו בספר זה; אולם אפשר גם לראות בה מעין מעבדה תרבותית מרתקת שבה מתחוללות תמורות כבדות משקל: היא מחייבת את הרפורמה להתמודד עם מקרי גבול המעמידים במבחן את שאלת הזהות היהודית וה"שפה" התרבותית־יהודית בעולם רב־תרבותי.

★ ★ ★

קנזור סעוניבא.indd 12 30/07/2014 10:59:27

מאמרי הקובץ עוסקים בהיבטים שונים של התנועה הרפורמית ויחד הם מציגים תמונה רחבה של התנועה הרפורמית היום. השער הראשון, **הגות, חברה ותרבות**, נפתח במאמרו המקיף של **יהוידע עמיר** "לקראת הגות תיאולוגית רפורמית בישראל". עמיר מצביע על התפקיד המרכזי של התיאולוגיה בעיצוב התנועה הרפורמית מראשיתה (לצד המוטיבציה הסוציולוגית והאסתטית). הוא עומד על המתח בתנועת הרפורמה באמצעות דגמי המחשבה של הדת ה"פרוטסטנטית" וה"קתולית", ומבחין בין "תיאולוגיה רשמית", שהיא מעיקרה תיאולוגיה של הרפורמה, לבין יצירה תיאולוגית של הוגים המבטאים במשנתם השקפות יסוד רפורמיות. המאמר מתחקה אחר כמה דמויות מפתח, כגון הרמן כהן ויוליוס גוטמן, ומבהיר את ייחודה - לחיוב ולשלילה - של התנועה הרואה בתיאולוגיה עמוד התווך של משנתה. כמו כן, המאמר סוקר התפתחויות חדשות בכתיבה התיאולוגית בישראל. מאמרו של **ארי אקרמן**, "יוג'ין בורוביץ והתפיסות המשתנות של החינוך היהודי בתנועה הרפורמית האמריקנית", חושף בפנינו את התפתחותה של המחשבה ההגותית והחינוכית של התנועה הרפורמית בשלוש תקופות, החל בימיו של יצחק מאיר וייז (1819–1900), בעל הגישה האתית המונותיאיסטית, עבור במשנתו של עמנואל גמורן (1895–1962), בעל הגישה הסוציולוגית, וכלה במשנתו של אחד מגדולי התיאולוגים וההוגים של התנועה היום, יוג'ין בורוביץ. אקרמן עומד על חדשנותה של משנתו החינוכית של בורוביץ ועל האופן שבו היא משתלבת בהגותו היהודית. מאמרו של **חיים א' רכניצר**, "התיאולוגיה הרפורמית אל מול המפעל הציוני: עיון במצעי התנועה הרפורמית", בוחן את המגמות העכשוויות ביחסה של הרפורמה היהודית האמריקנית לציונות ולמדינת ישראל, כפי שהן עולות ממצעי התנועה ומן המאמרים הנלווים למצע זה. הוא מצביע על שני כיווני התפתחות סותרים בתנועה הרפורמית, המבטאים תפיסות שונות של היהדות, ומבאר את ההשלכות של תפיסות סותרות אלו על יחסה של התנועה לציונות, למהות הדת ולמקומה בזהות האישית ובחיי האומה. לטענתו, השיח הציוני שנקלט ברפורמה אינו מאפשר את המשך העתקת המודל המדיני האמריקני הפרוטסטנטי, והוא דורש שידוד מערכות תיאולוגי, דתי והלכתי.

תמונה תרבותית וחברתית של היהדות הרפורמית נפרסת במאמרם של **אפרים תבורי** ו**עוזי רבהון**, "הפרופיל הדתי של היהודים הרפורמים בארצות הברית". תבורי ורבהון עורכים השוואה רחבת היקף על פי מדדים שונים, הבוחנת את היהדות הרפורמית לעומת הקבוצות היהודיות האחרות בארצות הברית. מחקרם מלמד על הפער שבין הזיקה האישית של היהודי הרפורמי לתנועה הרפורמית, לבין חוסר המחויבות שהוא חש כלפי הנורמות של היהדות הרפורמית מכאן, ולבין זיקתו לחברה הכללית מכאן, על שלל ההשלכות הכרוכות בכך. מחקר זה מבוסס על פרמטרים רבים ומגוונים והוא זוכה להרחבה הגותית וביקורתית במאמרים אחרים בקובץ. מאמרה של **סילביה ברק־פישמן**, "התנועה הרפורמית בת זמננו: צמיחה ואתגרים", ממשיך את הנושא בכיוון אחר. ברק־פישמן עומדת

קנזור מעוניבא.indd 13 30/07/2014 10:59:28

על מגמת הפמיניזציה ביהדות הרפורמית, שכרוכה בהתקרבות למסורת, ועל השלכותיה על מבנה הקהילה, על התרבות ועל הסמכות הרבנית. היא מתמקדת בדרכי התמודדותן של משפחות מעורבות ואנדוגניות עם רכיבי הזהות היהודית, אגב הצבעה על ההבדל בין משפחות בין־דתיות שבהן הגבר יהודי ובין משפחות בין־דתיות שבהן האישה יהודייה, שנוטות יותר לקיים אורח חיים יהודי. מאמרה נוגע גם במתח שבין המוסד הרבני לקהילה, וכן במתח שבין מושג החובה למושג החירות שהתפתח במחשבה הרפורמית - על שורשיו הסביבתיים־תרבותיים והשלכותיו התרבותיות על היהדות הרפורמית.

נושא שעל פי רוב אינו זוכה לתשומת לב הוא יחסה של התנועה הרפורמית להלכה. נושא זה נדון בספר בהרחבה בשער השני, **ההלכה הרפורמית**. מאמרו של **מרק וושופסקי**, "הפסיקה הרפורמית: על משפט ורטוריקה בחיי קהילה יהודית־ליברלית", פותח את השער. וושופסקי מדגיש את חשיבותה של המסורת המשפטית־יהודית ברפורמה מאז תחילת דרכה, ומצביע על פוריותה של מסורת זו. הוא מביא כמה דוגמאות לתשובות הלכתיות רפורמיות וקורא אותן לאור הגישה הספרותית, המאפשרת לו להציג בפני הקורא לא רק את הפסיקה גופה (לחומרא או לקולא) אלא גם את האופן המיוחד שבו היא נעשית. פסיקה זו, מבהיר וושופסקי, טומנת בחובה שיח עתיר רגישויות תרבותיות המתפתח בין הפוסק לקהילתו. המאמר מתאר את הגורמים המעורבים בשיקול דעתו של הפוסק, את השימוש שהוא עושה בכלים ספרותיים בזיקה לצורכי קהילתו, ואת המתח המגולם בפסיקה בין רגישותו לעולמות הרוחניים של חברי קהילתו ובין המחויבות לקנון ההלכתי. **רונית עיר־שי**, במאמרה "פריון ומגדר: היבטים בהלכה הרפורמית והאורתודוקסית", מתחקה אחר האופנים השונים של פסיקת ההלכה באורתודוקסיה וברפורמה אגב בחינת כמה סוגיות הלכתיות הקשורות לפריון. היא מנתחת את הפסיקה הרפורמית בתחום זה מאמצע המאה העשרים ואילך, ומסיקה כי עיקר ההבדלים בין הפסיקה ההלכתית הרפורמית לפסיקה האורתודוקסית נעוצים במישור **הרטורי** ולאו דווקא בתוכנה של ההכרעה הסופית. במישור זה באות לביטוי האידיאולוגיות הדתיות וההלכתיות השונות, המעצבות אופני התמודדות שונים עם המקורות. מתוך מאמר זה מתברר יחסם של פוסקים בתנועה הרפורמית לשיקולים מגדריים וזיקתם לפסיקה הליברלית של חוגים מסוימים באורתודוקסיה. **אריאל פיקאר**, במאמרו "השיח ההלכתי ביהדות הרפורמית: נישואים הומוסקסואליים כמקרה בוחן", עוסק בשיח הרבני המתנהל בתנועה הרפורמית ביחס למקומה של ההלכה. פיקאר דן בשאלות העומדות על סדר יומה של התנועה הרפורמית היום, כגון אם יש לנקוט שפה הלכתית או שפה ערכית־מוסרית בשאלות העומדות על הפרק, ואם ישנה שפה הלכתית ייחודית לתנועה הרפורמית - ואם כן מהו אופייה. סוגיית קיום טקס נישואים לבני זוג הומוסקסואלים משמשת לו מקרה בוחן להתמודדותה של התנועה עם השיח ההלכתי ולמחשבה המטה־הלכתית הגלומה בסוגיה זו. **יקיר**

קנזור מעוניבא.indd 14 30/07/2014 10:59:28

אנגלנדר, במאמרו "תפיסת המיניות החד־מינית בקרב איגוד הרבנים הרפורמים בארצות הברית במאה העשרים והשפעתה על פסיקתו: ביקורת קווירית", דן באופן ביקורתי ונוקב בכתיבה ההלכתית הרפורמית. הרפורמה נתפסת כתנועה הפועלת לשילובה של הקהילה ההומוסקסואלית בחיים היהודיים, אולם מתוך העיון בכתבים מצטיירת, לדעת אנגלנדר, תמונה שונה לגמרי. אנגלנדר בוחן את הפסיקה ההלכתית במסגרת מערכות הכוח המופעלות על ההומוסקסואלים ומצביע בבהירות על מחיר התקבלותם בקהילה. מאמרו של **שי עקביא ווזנר**, "ההלכה הרפורמית: בעקבות הספר *הלכה שפויה*", החותם את השער, מציע קריאה ביקורתית בכתביו של אחד מחשובי אנשי ההלכה של התנועה הרפורמית בזמננו, הרב משה זמר. ווזנר יוצר מארג אנליטי מרתק העוסק בגישות השונות בתנועה הרפורמית כלפי ההלכה ובמקומו של הרב זמר בתוכן. המאמר מיטיב להאיר את סגנון כתיבתו של זמר, ומתאר את משקלה של הדילמה המוסרית, את תפקידו של החוק ואת טיבה של הקהילה ההלכתית בכתיבתו, לצד הביקורת עליה.

השער השלישי, **תפילה**, נפתח במאמרו של **מיכאל מאיר**, "תמורות בסדרי התפילה ובאופיים של בתי הכנסת הרפורמיים בארצות הברית". במאמר עדכני ומקיף זה מאיר מתחקה אחר גלגוליו של בית הכנסת הרפורמי האמריקני מראשיתו, הן מבחינת צורתו ועיצובו הן מבחינת סדרי התפילה שבו. הוא מתאר את חלל בית הכנסת הרפורמי בארצות הברית לשלל רכיביו התרבותיים: מבנהו, מקומה של המוזיקה בתפילה, הזיקה המובנית בין הקהל למוביליו התפילה, לבוש המתפללים ועוד. מאיר מצביע על השינויים שהתחוללו במוסד זה בעקבות שינויים תרבותיים פנים־יהודיים מכאן, ושינויים ביחסה של הרפורמה היהודית לנצרות לזרמיה מכאן. מרכזיותה וחשיבותה של התפילה להבנת התנועה הרפורמית מודגמת היטב גם במאמרה של **דליה מרקס**, "התפילה הרפורמית לדורותיה ולמרכזיה". מרקס מרחיבה את הדיון בסידור התפילה וסוקרת את תולדותיה של התפילה בתנועה הרפורמית מתוך התמקדות בעשורים האחרונים. מאמרה מראה כיצד השינויים הליטורגיים קשורים להתמודדות התנועה עם המתח שבין הווה לעבר, ומתאר את השינויים שחלו בעקרונות המנחים של התפילה הרפורמית לאורך הזמן ובמקומות שונים – בצפון אמריקה, במערב אירופה ובישראל. מאמרם של **חיים א' רכניצר ויהונתן כהן**, "גלגולו של תלמוד תורה בסידורים ובמצעים הרפורמיים בצפון אמריקה בעשורים האחרונים", עוסק בתמורות שחלו בסידורי התפילה הרפורמיים ומתמקד במונח "תלמוד תורה" בכל הנוסחים. המאמר מראה את השינויים שחלו בפירוש התנועה הרפורמית למונח "תורה" בכלל, ולמונח "תלמוד תורה" בפרט, בעזרת ניתוח הנוסח ששולב בסידורי התפילה והפרשנויות שהוסיפו מפרשיהם. לטענת רכניצר וכהן, השימוש החדש במונח "תלמוד תורה" משקף התפתחות ביחסם של רבני התנועה למסורת חז"ל, וכן ביחסם למצוות ולמקומן בעולמו של היהודי הרפורמי. השער נחתם במאמר שני של **דליה מרקס**,

"ה'מעמד' בין כוונה לקבע: על התפילה בתנועת הנוער הרפורמית הישראלית". מרקס מתעדת את הלבטים הכרוכים ביצירת מעמד התפילה בתנועת הנוער של התנועה, ואת התחושות והחוויות שליוו את עיצובו לאורך השנים. המאמר בוחן את מקורותיו של "המעמד" בישראל ובארצות הברית, מנתח את הנחות היסוד התרבותיות המגולמות בו ומנתח בביקורתיות את הקשיים והבעיות הכרוכים בו.

השער הרביעי, **היהדות הרפורמית וזיקתה לזרמים יהודיים אחרים**, נפתח במאמרו של **אדם פרזיגר**, "קונפליקט, פיוס וקירוב לבבות בין האורתודוקסיה החרדית לתנועת הרפורמה בארצות הברית בעידן של פוסט־זרמיות". מאמר זה מבקש להקשות על הדעה הרווחת בקרב חוקרים רבים, שלפיה היהדות האמריקנית בזמננו נמצאת בשלב פוסט־זרמי. פרזיגר מעיין בכתבים אורתודוקסיים וביחסם המורכב לרפורמה. הוא מראה שכתבים אלה מביעים גישה ביקורתית כלפי הרפורמה ושאין מדובר בהרמוניה נטולת מתחים (כצפוי בעידן פוסט־זרמי); ושעם זאת אין מדובר בתחושות של ניתוק ובידול מוחלטים שאינם ניתנים לאיחוי (בניגוד לתחזיות שנשמעו בעשורים האחרונים). דיונו של פרזיגר מתאר את השיח החדש באורתודוקסיה החרדית ביחס לרפורמה, ואת האופן שבו היא מארגנת מחדש את גבולותיה מולה. **אשר כהן**, במאמרו "חולשת התנועה ליהדות מתקדמת בישראל: ניתוח חברתי־תרבותי", מצביע על הבעיה המובנית של התנועה הרפורמית בניסיונה להתקבל בציבור הישראלי־היהודי החילוני. כהן מנתח את קשייו של החילוני המבקש זיקה למסורת למצוא את מקומו במסגרת רפורמית כגון תנועת הנוער תל"ם – שנתפסת כתנועה אותנטית פחות – והוא מצביע על תופעת ההתחדשות הדתית הפנים־אורתודוקסית ועל תופעת ההתחדשות היהודית החילונית כשתי מערכות המחבלות במאמצים הרפורמיים להכיל את הציבור בעל זיקה למסורת. מאמרו של **אביעד הכהן**, "בתי המשפט ובג"ץ: תֵּל פִּיוּת לתנועה הרפורמית?", מתאר את ניסיונה של הרפורמה להתערות בחברה הישראלית ואת שימושה באפיק המשפטי על חסרונותיו והישגיו. שני צירים למאמר זה: האחד היסטורי והאחר אנליטי. הציר ההיסטורי מתחקה אחר ניסיונותיה של התנועה הרפורמית לאורך השנים לזכות בהכרה מצד המחוקק הישראלי ובתי המשפט ואחר התמורות שחלו בתחום זה; הציר האנליטי עוסק בשאלה מדוע בחרה התנועה הרפורמית למקד את מאבקיה דווקא בשדה המשפט. **ג'ק ורטהיימר** חותם את השער במאמר ביקורתי וחריף "בחיפוש אחר 'האופוזיציה של הוד מלכותו': עמדתה של היהדות הקונסרווטיבית אל מול היהדות הרפורמית". המאמר מתאר את התנודות במערכת היחסים בין התנועה הקונסרווטיבית לתנועה הרפורמית. שתי התנועות משתפות פעולה בתחומים חברתיים וחינוכיים ובמאבק למען סובלנות דתית, אך לשיתוף פעולה זה נלווה מתח תמידי הנובע מפנייתן לקהלים דומים. ורטהיימר מבקר את התנהלותה של התנועה הקונסרווטיבית לעומת מקבילתה הרפורמית, מצביע על חולשתה של הקונסרווטיביות מול התעצמותה וביטחונה העצמי של הרפורמה – ובכך מאפשר

הבנה עמוקה יותר של המתח ביניהן, בעיקר בהקשר האמריקני.

השער החמישי והאחרון, **היהדות הרפורמית וזיקתה לנצרות ולתרבות הכללית באמריקה: דיון היסטורי וביקורתי**, מורכב ממאמרים שזיקתם זה לזה רבה. מאמרו של **יונתן סרנה**, "היהדות הרפורמית בת זמננו: ניתוח היסטורי", פותח את השער בניתוח היסטורי ביקורתי. סרנה מצביע על העלייה המרשימה בגודלה של התנועה הרפורמית ועל "השיבה למסורת" המיוחסת לה. התעצמות זו מתרחשת בעידן שבו התנועות הדתיות הפרוטסטנטיות הליברליות באמריקה מאבדות מכוחן. הדבר מגולם בגישת "האוהל הגדול", טוען סרנה, והוא חלק ממהלך מורכב בעל כמה רכיבים: נטישה של האחידות התיאולוגית והפולחנית; אישור קביעת ההשתייכות הדתית על פי האב; אימוץ עקרונות השוק החופשי של הדת באמריקה; השבת פולחנים דתיים שנזנחו בעבר; הכרת הרפורמה בציונות; וכניסתם של רבנים צעירים למערכת החינוכית. ואולם, השיבה למסורת אינה חובקת את רוב מניינה ובניינה של התנועה. לטענתו, ההכרה ביהדות על פי האב גרמה לעלייה חדה במספר חברי התנועה אך גם יצרה שינוי סוציולוגי עמוק. מעורבותם של לא־יהודים על פי ההלכה בבית הכנסת היא חזון נפרץ, ויש לכך השלכות מרחיקות לכת על עיצוב דמותה של התנועה. מאמרה של **פאולה א׳ היימן** ז"ל, "פמיניזם ומעמדן של נשים בתנועה הרפורמית", מאפשר התבוננות בפן אחר של התעצמותה של התנועה והשתלבותה בתרבות המערב. היימן בוחנת את מעמדן של הנשים בתנועה לאורך השנים ואת הניסיונות המוגבלים לצרף נשים לפעילות התנועה, אך לא במעמד שווה למעמד הגברים. היא מתארת את המגמות החדשות ברפורמה היהודית לאחר הגל השני של הפמיניזם בשנות השבעים, שנים שבהן גם בתנועה הרפורמית פעלו נשים כמנהיגות דתיות ופרשניות של טקסטים קנוניים. היימן סוקרת את כיבוש הרבנות, את המהפכה הפרשנית, ואת ההישגים ולצדם האתגרים הניצבים בפני הפמיניזם הרפורמי. פאולה הייתה שותפה אהובה, נאמנה ומסורה לקובץ מאמרים זה ולכנס המחקרי שעמד בבסיסו, ולדאבון לבנו היא נפטרה בטרם עת. **יעקב אריאל**, במאמרו "היהדות הרפורמית והנצרות הליברלית: קווי דמיון ושוני", מוסיף אף הוא נקודת מבט השוואתית באשר למצבה של התנועה הרפורמית: הוא משווה בינה לבין הנצרות בארצות הברית. אריאל מצביע על הזיקה העמוקה בין היהדות הרפורמית לזרמים הנוצריים הפרוגרסיביים, ומתוך השוואה זו מתברר אופייה של הרפורמה היהודית. אמנם יש מן המשותף לתנועות אלו, אך יש ביניהן הבדלים הנוגעים לגמישותן לנוכח שינויים המתחוללים בתחומי המגדר והמיניות. שלא כמקבילותיה הנוצריות, התנועה הרפורמית הצליחה להטמיע שינויים אלו בלא זעזועים.

את הספר חותמות שתי תגובות. **אליעזר שביד**, במסתו "מצב תנועת הרפורמה בימינו: תשובה ליונתן סרנה", מבקר בחומרה את התנועה ושופך צוננים על ההתלהבות מהתעצמותה. בתגובה למאמרו של סרנה, העוסק בהתעצמות זו,

קנזור סעוניבא.indd 17 30/07/2014 10:59:28

שביד שב ומתאר את היסודות שאפשרו את צמיחת התנועה הרפורמית. הוא טוען כי אמות המידה של התנועה הן יעילות, רווחיות וסיפוק אינטרסים כלכליים, פוליטיים ופרטיים, וביטויה – היענות לצורכי כל דכפין. לדעת שביד גישה זו נטולת עמוד שדרה מוסרי והיא מובילה לשקיעה תרבותית. שביד חותם את מסתו בסדרת תהיות בדבר רצינותה, כוח הישרדותה, שבריריותה ומידת הווירטואליות והאופנתיות של תרבות זו: "האם הדת ממשיכה להיות דת בכלל כשהיא מחליפה את המחויבות האידיאליסטית של האדם לאלוהים ולתורתו בשאיפתו המטריאליסטית לספק לעצמו הנאות וריגושים סביב מחשבות מעודדות המאשרות בעיניו את הישגיו ואת כבודו?".

חנן א' אלכסנדר, במסתו "אוטונומיה, ליברליזם וחיים יהודיים: מחשבות על היהדות הרפורמית", מתייחס לטענה שהאידיאולוגיה של התנועה הרפורמית היא פלורליסטית. אלכסנדר חושף את המצע ההגותי של טענה זו – רעיון האוטונומיה והחירות לבחור באורח חיים, המבוסס על הפילוסופיה הליברלית הקאנטיאנית – וטוען כי היות שפילוסופיה זו מאמינה בתבנית רציונלית אוניברסלית, ממילא אין היא פלורליסטית. כמו כן הוא מציג שני מקורות אחרים המשמשים את ההגות הרפורמית העכשווית – הרגש הפרטי של היחיד והמסורת ההיסטורית – ומצביע על הבעייתיות הטמונה בכל אחת מהאפשרויות הללו.

קובץ מאמרים זה הוא פרי עבודתה של קבוצת המחקר על היהדות הרפורמית שפעלה בראשותי במכון ון ליר בירושלים בשנת 2006, ופריו של הכנס הבינלאומי שהתקיים במכון בעקבותיה באותה השנה. תודתי העמוקה לחברי הקבוצה ולמשתתפי הכנס על תרומתם העצומה לשיח ולתובנות הבאים לידי ביטוי בקובץ.

קבוצת המחקר, הכנס הבינלאומי והספר לא היו קורמים עור וגידים אלמלא עידודו ותמיכתו של ראש מכון ון ליר בירושלים, פרופ' גבריאל מוצקין, ועל כך תודתי העמוקה לו. שלמי תודה לרב פרופ' נפתלי רוטנברג, יו"ר תחום תרבות וזהות יהודית במכון ון ליר בירושלים, שדחף אותי לעסוק בנושא ולהעלות סוגיה זו על סדר היום המחקרי והציבורי. הוא עמד לימיני לאורך כל הדרך וסייע לי כל העת בלב חפץ. ברכות חמות לדפנה שרייבר, מנהלת תחום תרבות וזהות יהודית, ולשירה קרגילה, רכזת התחום, על העזרה שהושיטו לי וההדרכה שסיפקו לי, תמיד במאור פנים, בסבלנות אין קץ ובנדיבות נדירה – אני מודה על כל אלה מעומק לבי.

תודה גם לקוראים־המעריכים של הספר על הערותיהם המועילות ומאירות העיניים, לניצן לפידות וליעל כהנא על תרגום כמה ממאמרי הספר, ולעורכת הלשון של הספר, יהודית לנצ'יצקי־צור. תודה מקרב לב לצוות מחלקת הפרסומים של מכון ון ליר: לד"ר טל כוכבי, העורכת הראשית וראש המחלקה, על הליווי הנאמן והמסור; לרונית טפיירו, אחראית תחום העריכה, על טיפולה המקצועי

קנזור מעוניבא.indd 18 30/07/2014 10:59:28

בספר; וליונה רצון, המפיקה ורכזת המחלקה, על מלאכת ההפקה של הספר.

קובץ מאמרים זה פותח פתח לדיון על המגמות המאפיינות את התנועה הרפורמית בזמננו ועל התמורות שחלו בתנועה לאורך השנים. אני מקווה שאין זו אלא תחילתו של דיון, ושבעקבותיו יבואו מחקרים רבים על התנועה הרפורמית, מנקודות מבט מגוונות, מחקרים שיש בהם כדי להעשיר לא רק את ההבנה של תנועה זו אלא גם את הבנתנו את העולם היהודי בכללותו, לכל זרמיו.

קנזור סעוניבא.indd 19 30/07/2014 10:59:28